

Hogyan közelítsünk meg egy Unikornist?

A *Magiszter* előző lapszámában bemutattuk az *Unikornis. Nyelvi olimpia középiskolásoknak* nevet viselő kezdeményezést, megjelölve céljait, és vázlatosan megmutatva azt az oktatási kontextust is, ami felől egy ilyen vállalkozásnak a szükségesége indokolható. Elmondtuk, hogy az Unikornis a tudományos gondolkodás módszertanára, a nyelvi adatokkal való munka mikéntjeire, a nyelvi jelenségekre való érzékenységre fejlesztésre, valamint a nyelvi kreativitás megnyilvánulásainak elősegítésére fókuszál; hogy a nyelvi olimpia feladatai főként a logikára és kutatásra épülnek, és nem korlátozódnak a magyar nyelvre; hogy ahol a feladatok megoldása ismereteket igényel, ott olvasmányos formában fellelhető tudományos vagy igényes tudomány népszerűsítő szövegekhez utasít a feladatlírás; stb. Igény mutatkozott azonban arra, hogy az általános koncepción túl olyan részletekre is ráközelítsünk, mint a feladatlap szerkezete vagy egy-egy konkrét feladat megoldásának lépései. Alább az idei verseny¹ első fordulójának egyik feladata és annak megoldása kapcsán kísérreljük meg ezt a „mikronézetet” felvillantani.

Az Unikornis mindkét internetes fordulójában a csapatoknak négy-négy feladatot kell megoldaniuk. A feladatok fókuszja változó: hol a kutatómunkának, hol a kreativitásnak, hol az ismeretszerzés és -alkalmazás kettősének, hol a logikus-algoritmikus gondolkodásnak jut nagyobb szerep. Az alább bemutatott feladat a nemzetközi nyelvészeti diákolimpiák egyik jellemző feladattípusa, melyben a versenyzőknek egy számukra ismeretlen nyelven írt szöveget kell lefordítani, vagy megadott fordítással összepárosítani. Ez egyszerre problémamegoldás, rejtvényfejtés és logikai játék, ugyanakkor belekóstolás is a nyelvész munkájába, amikor az adatsorokkal dolgozik, megfigyel, rendszerez, szabályszerűségeket állapít meg.

A jó megoldáshoz többféle úton el lehet jutni, és persze a megoldás során sok ponton el lehet tévedni. Nem rejtett célunk, hogy ne csak a feladatok megoldása során szerzett tudást és tapasztalatot „könyvelhessék el” a csapatok, hanem lehetővé tegyünk a mások eredményeiből vagy zsákutcáiból való tanulást, valamint mások gondolkodási és problémamegoldási stratégiáira, esetleg forráskezelésére való rálátást. Ezért nagy jelentőséget tulajdonítunk a visszajelzésnek: csapatonként szöveges értékelést is mellékelünk a feladatmegoldásokhoz, és (kódolás után) lehetővé tesszük, hogy minden csapat megkaphassa az összes többi csapat megoldását és az ahhoz fűzött megjegyzéseinket.

Alább a 2016-os verseny első internetes fordulójának első feladatát közöljük, majd az egyik csapat megoldását adjuk közre. A feladat valamivel nehezebb, mint az alapszint, ami azt jelenti, hogy a benne felfedezhető szabályszerűségek nem teljesen nyilvánvalóak. Ami még nehezebbé teszi, az a feladat szokatlansága egy középiskolás számára. Az isko-

¹ Az idei verseny honlapja: <http://hunlang.lett.ubbcluj.ro/hu/unikornis2016>

lában ugyanis egyáltalán nincs nyelvészeti oktatás. Van persze anyanyelv tantárgy, államnyelv és idegen nyelv tantárgy, de ezek legfennebb abban segítik a diákokat, hogy a nyelvek különbözőségéről tapasztalatokat szerezzenek, azonban többnyire e különbözőségnek a mibenvalóságára való – pl. nyelvtipológiai – reflexió nélkül. Így egy ilyen feladattal szembesülő diák (kis túlzással) ahhoz hasonló helyzetben van, mint aki ismeri pl. a cukrot, és használja is rendeltetésszerűen (sőt tudja, hogy hogyan „helyes” azt használni), de egy olyan világnak a rendjét mégis nehéz meglátnia, ahol ehelyett olyanokkal találkozik, hogy $C_{12}H_{22}O_{11}$. Mert ez nem azt jelenti, hogy más terminusokban, hanem azt, hogy más „világokban”, más (világ)modellekben kell gondolkodnia. A modellekben való gondolkodás képessége (ahogy a különböző gondolkodási műveletek működtetésének képessége is) azonban szerencsére nem tantárgyspecifikus képesség (még akkor sem, ha a különböző diszciplínák különböző tudományos modelleket kínálhatnak), így nem is egy tárgy tartalmán áll vagy bukik ennek fejlesztése.

Az ilyen feladatok azonban nem csak ezért lehetnek egyesek számára nagy kihívások, hanem pl. az idegenség olyan, már első ránézésre szembeötlő tényezői miatt is, mint amit itt az ismeretlen jelek képviselnek. Sok olyan betű van ebben a feladatban, amiről nem tudjuk, hogy milyen hangot jelölnek. A jó hír, hogy a feladat megoldásához erre a tudásra nincs is szükség.² Amire valójában szükség van, az a szisztematikus megfelelések, hasonlóságok észrevétele; fontos észrevenni az ismétlődő elemeket mindkét nyelv adatsoraiban, megfigyelni az ismétlődő elemek sorrendi jellemzőit, elemek esetleges együttállásait, alakváltozatokat stb. Ilyenekből indulunk ki a most kiválasztott feladat megoldása során is.

A vizsgált feladat összesen 20 pontot ér a fordulónként megszerezhető 100 pontból. Amint a feladatlapból is látszik, a megoldások nem sok pontot érnek ahhoz képest, hogy mennyit ér a **gondolatmenet elmagyarázása**. Ezzel elsősorban azt akartuk kiszűrni, hogy annak az eredménye, aki a megoldást nem a saját gondolatmenete nyomán, hanem segédeszközökkel (szótár, nyelvkönyv, fordítóprogram stb. segítségével) szerzi meg, csak félmegoldásnak minősülhessen akkor is, ha az amúgy tökéletes. Így az 1. és 2. alpont tökéletes megoldásával összesen 9 pontot lehetett szerezni (ami valamivel kevesebb, mint az összpontszám fele). Ezzel a pontszámmal azt díjazzuk, hogy valaki, ha más eszközt is használt, mint a saját fejét, de dolgozott a megoldásért, időt töltött a feladat megoldásával, és energiát fordított rá. A maradék 11 pontot viszont arra adjuk, ha valaki csak a saját fejét használta, sőt a megoldás lépéseiről szisztematikusán is be tud számolni. Ez ugyanis egy magasabb rendű tudás és megértés, ha valamit nemcsak meg tudunk oldani (de esetleg már magunk sem tudjuk, hogy is sikerült, csak véletlenszerűen próbálgatunk, és végül kijött valami), hanem másnak is el tudjuk magyarázni a megoldás logiku-

² A rossz hír, hogy ez nem jelenti, hogy ettől ne kellene ezeket a jeleket „tisztelni”. Bár pontlevonás nem jár érte, azért a csapatoknak visszaküldött javításban megjegyezzük, hogy az egyes nyelvek lejegyzésének sajátos karakterkészlete lehet, és ha a legtöbbször által használt szövegszerkesztő programok nem is teszik könnyűvé ezeknek a reprodukálását, technikailag több módon is megoldható, hogy a megfelelően mellékjelezett szavak szerepeljenek a megoldásban (amint ez több csapatnak sikerülni is szokott). A hanyag mellékjelelgyagy nagyon sokszor a jelentést is befolyásolja (pl. magyarul sem mindegy, hogy *napok óta nem tudom kiverni az agyából* vagy *az agyából*), de azt is üzeni, hogy ezt a nyelvet mi „nem vesszük komolyan”, és a betűin fölösleges (tehát elhagyható) sallangoknak tekintjük mindazt, aminek a mirevalóságát nem értjük, hiszen a nyelvet nem beszéljük. Ez a „nagyvonalúsága” az adatkezelésnek a kutatói magatartással nehezen egyeztethető össze.

san felépített, nem véletlen próbálkozásokból építkező lépéseit. A **gondolatmenet** tehát, amit a feladat kér, azt jelenti, hogy megadott adatsorokból logikus levezetéssel hogyan jutok egyik lépésről a másikra, hogyan tudok szisztematikusan kizárni vagy megerősíteni feltételezéseket, és végül hogyan jutok el a megoldáshoz.

Az „algoritmus” láttatásában példaszzerű volt a (kódolás során) 15-ös számúként címkézett csapat megoldása. Ez nem az egyetlen, helyes megoldáshoz vezető gondolatmenet, de az egyik lehetséges. Mivel ez a megoldás ennyire mintaszzerűen lebontott volt, ezúttal eltekintettünk attól, hogy a csapatok megoldásait listázó gyűjtődokumentum felvezetésében leírjuk és magyarázzuk a megoldást, illetve egyes, a feladat adatsoraiban megmutatkozó jelenségeket; ezt a 15. sz. csapat megoldásához fűzött kommentárokból illesztettük, és alább ezt közöljük.

I. feladat: Vietnámi³ (20 pont)

Alább a bal oszlopban adott 5 vietnámi példa, a jobb oszlopban pedig összekevert sorrendben a nekik megfelelő magyar fordítás.

1. Cái này là cái hoa.	a. ez a szép váza
2. Mình mua ba cái hoa.	b. Öt tányért viszek.
3. Bác bán cái đĩa kia.	c. Három virágot vásárolok.
4. Cái bình này đẹp.	d. Ez egy virág.
5. Cái này là cái bình đẹp.	e. Nagybátyám eladja azt a tányért.
6. Mình đem năm cái đĩa.	f. Ez egy szép váza.

Feladatok:

1. Párosítsátok a vietnámi példák számát a magyar fordítások betűjelével! (6 pont)

2. Fordítsátok le vietnámira az alábbi magyar mondatokat: (3 pont)

Ez egy szép virág.

Eladok öt szép virágot.

Ez egy tányér.

3. Magyarázzátok el, milyen gondolatmenet alapján jutottatok a megoldásokhoz! (11 pont)

Megjegyzés: A megoldáshoz nincs szükség a vietnámi nyelv ismeretére, szótárra, fordítóprogramra stb. A feladat megoldható pusztán a táblázatbeli adatok elemzése által.

1.

1. d. 4. a.

2. c. 5. f.

3. e. 6. b.

³ Forrás: 1974-es nyelvi olimpia. A feladat szerzője: A. N. Golovaszyikov. Magyar változat: Kádár Edit.

2.

Ez egy szép virág. = *Cái này là cái hoa đẹp.*Eladok öt szép virágot. = *Minh bán năm cái hoa đẹp.*Ez egy tányér. = *Cái này là cái đĩap.*

3. A következő gondolatmenet alapján jutottunk el a megoldásokhoz:

1. lépés: Szétválogattuk a szavakat előfordulásuk szerint:

Egyszer fordul elő	Kétszer fordul elő	Többször fordul elő
<i>Mua</i>	<i>là</i>	<i>Cái</i>
<i>Ba</i>	<i>hoa</i>	<i>Này</i>
<i>Bác</i>	<i>minh</i>	
<i>Bán</i>	<i>đĩap</i>	
<i>Kia</i>	<i>bình</i>	
<i>Đem</i>	<i>đẹp</i>	
<i>Năm</i>		

2. lépés: Csoportosítottuk a magyar mondatokat a három többször előforduló főnév (váza, tányér, virág) szerint (A) és az alanyokat figyelembe véve (B):

A

váza: {a, f}

virág: {c, d}

tányér: {b, e}

B

egyes szám/III. személy (nem ember, tárgy): {a, d, f}

egyes szám/III. személy (ember): {e}

egyes szám/I. személy: {b, c}

3. lépés: Észrevettük, hogy a vietnámi mondatok kezdete háromféle:

Cái... (1-es, 4-es, 5-ös mondat)

Minh... (2-es, 6-os mondat)

Bác... (3-as mondat)

Ez megfelel az alanyok szerinti csoportosításnak (2. lépés/B csoport) ⇒

⇒ {1, 4, 5} = {a, d, f}; {2, 6} = {b, c}; 3 = e.{2, 6} = {b, c} ⇒ Minh = én.

A feladatban az első szembetűnő dolog éppen az, hogy a magyar példák között nem csak mondatok vannak. Amennyiben ezt a vietnámi példában is jeleztük volna a megfelelő írásjelezéssel, egy megfelelést máris pusztán formai alapon elárultunk volna. Így a feladat megfogalmazásában azonban nem vietnámi mondatokról beszélünk, hanem vietnámi példákról, amelyeknek a magyar megfelelői az eredetihez legközelebb álló és annak jelentését leginkább tükröző magyar nyelvi megoldások.

Az elsiklás afelett, hogy az a.-beli adat nyelvi szerkezetét tekintve is különbözik a többitől, arra hívja fel a figyelmet, hogy mennyire fontos a legkisebb részletre is figyelni, a feladatban és az utasítás szövegében is.

Ezen a lépésen nagyon könnyen el lehetett volna bukni, ha történetesen ez nem egy alany-ige (SV) sorrendű nyelvi lett volna. Nagyon fontos megfigyelni az ismétlődő elemeket, az ismétlődések számát, de azt feltételezni, hogy a forrásnyelvi mondat és a fordítás azonos szórendű is lenne, az könnyen vezet het zsákutcába. Itt szerencséje volt a csapatnak :)

4. lépés: Kiválasztottuk a magyar mondatokból a két leghasonlóbbat {a, f}, ezeknek kerestük meg a megfelelőjét az {1, 4, 5} csoportból a következőképpen:

- a csoport mondatait mindkét nyelven leírtuk, és közös elemeket kerestünk bennük:

1. Cái này là cái hoa. a. Ez a szép váza.

4. Cái bình này đẹp. d. Ez egy virág.

5. Cái này là cái bình đẹp. f. Ez egy szép váza.

↓

cái này: közös elem \Rightarrow névmást jelöl (**ez** – mutató névmás)

- észrevettük, hogy a là az (ez) egy szerkezetnek felel meg \Rightarrow là = létige

- a *virág* szó egyszer szerepel a magyar fordításban e három példában, kikerestük a vietnámi mondatokból azt a terminust, amely szintén csak egyszer szerepel: *hoa* = virág \Rightarrow 1 = d.

- 1 = d. és là = egy \Rightarrow 5 = f

- 1 = d és 5 = f \Rightarrow 4 = a.

5. lépés: A {4, 5} és {a, f} mondatokból megmaradtak a {*đẹp, bình*} és a {*váza, szép*} szavak, tehát tudjuk, hogy ezek egymásnak megfelelői.

Mivel ezek a szavak csak ezekben a mondatokban szerepelnek, nem tudtuk ez alapján megfeleltetni őket.

Ezért megfigyeltük a többi példamondatot, és azt vetjük észre, hogy a cái terminus főnév előtt áll (cái hoa), tehát a 4. és ötödik mondatokban a *cái*-t követő *bình* = váza \Rightarrow *đẹp* = szép

(A szórend tehát a magyar nyelvvel ellentétben főnév + melléknév, nem melléknév + főnév.)

6. lépés: Tudjuk, hogy $\left\{ \begin{array}{l} hoa = virág \\ bình = én \end{array} \right\} \Rightarrow$ 2 = c \Rightarrow

\Rightarrow $\left\{ \begin{array}{l} mua = vásárolni \\ ba = három \end{array} \right\}$

Nem ez volt a feladatban sajnos. Ez ugyanis mondat, a feladatban pedig egy szó szerkezet volt: *ez a szép váza*. Mivel ez csak egy megnevező kifejezés (egy tárgyat szép vázaként nevezek meg), nincs benne állítás (épp ezért nincs a neki megfelelő mondatban sem *là*).

Az igaz, hogy mindhárom mondatban szerepel a *cái* és a *này*, de pont a 4-es mondat miatt lehetett volna gyanús, hogy ezek nem tartoznak mégsem össze, hiszen a 4. mondatban egy másik elem áll köztük. Ha ezek együtt lennének egy névmásnak megfeleltethetők, az nagyon furcsa lenne, hogy egy sorrendileg nem szomszédos két elem ad egy névmást, ilyenre a nyelvekből nem nagyon tudunk példát hozni. A *cái* osztályozó, *này* pedig egy mutató névmás ('ez'). Erről bővebben I. még a lentebbi kommenteket is.

Nem annak felel meg, csak azzal jár együtt (amint ezt a nyíl után ti is jelzitek). A magyar mondatokban ugyanis nincs ilyenkor igei elem (szemben pl. az angolral vagy a románnal, vö. *Aceasta este o vază frumoasă.* / *This is a beautiful vase.*)

Fentebb azt írtátok (amúgy helyesen), hogy: là = létige

Ez egy nagyon fontos megfigyelés!

Nagyon fontos, ennek a megfigyelése is sarkalatos pontja a megoldásnak!

7. lépés: $\boxed{6 = b.}$

Tudjuk, hogy *minh* = én, és a *cái* terminus főnevek előtt áll \Rightarrow *điáp* = tányér

8. lépés: Megállapítottuk, hogy a névmásra utaló *cái* a vietnámi nyelvben részt vesz a számnevek képzésében, azáltal, hogy főnevek előtt áll (*ba* = három, *là* = egy ('van')) \Rightarrow a 6. mondatban a *năm* = öt.

Nem inkább: „a számneves szerkezetben”? (Így nem világos, hogy mit jelent.)

Ez csak a magyar fordításban van, nem lehet egy az egyben megfeleltetni egymásnak a vietnámi és a magyar mondatokat (ez általában is ritkán sikerül nem rokon nyelvekben), így fordításként mindig a **jelentésben legközelebbi alakot** adjuk meg, igyekezve persze a forrásnyelvi elemekből is minél többet megtartani.

9. lépés: Készítettünk egy mini szótárt azokból a szavakból, amelyeket a fordításhoz fel kellett majd használnunk:

vietnámi	magyar
<i>hoa</i>	virág
<i>điáp</i>	tányér
<i>năm</i>	öt
<i>minh</i>	én
<i>bán</i>	eladni
<i>đẹp</i>	szép

10. lépés: Lefordítottuk a mondatokat a példamondatokból leszűrt nyelvtani szabályok szerint, amelyek a következők:

- Az alany a mondatban **első helyre kerül.**
- Az állítmányt a második helyre kell tenni.

(Kivétel: 4. mondat, ahol a váza határozott névelővel van ellátva.)

Ez nagyon fontos megfigyelés! (Bár tulajdonképpen itt ezt nem leszűrték, hanem erre a hipotézisre építették az egész gondolatmenetet...) A megfogalmazáson lehet annyit finomítani (a későbbiekre való tekintettel), hogy „az alany az ige előtt áll”. A mondatrészeknek a pozícióját érdemes inkább az igehez képest megadni, mint abszolút sorrendben, mert ezekre a konkrét példákra történetesen igaz, hogy az alanyi szerepű főnévi csoport előtt nem állt semmi más, de ez csak egy lehetséges eset. Az viszont, hogy az alany az ige előtt álljon, az kötelező az olyan nyelvekben, mint a vietnámi (vagy egy közelebbi: az angol.) Pont onnan tudjuk, hogy mi az alanya és mi a tárgya a mondatnak, hogy mi áll az ige előtt, és mi mögötte. A magyarban ugyanerre toldalékaink vannak.

Azért lett ez kivétel, mert ez nem is mondat :) De jó megfigyelés, hogy ez ki-lóg a sorból (csak nem abból az okból, amit feltételezték).

c. A *cái* mindig meg kell jelenjen a főnevek előtt, függetlenül attól, hogy egyes vagy többes számban vannak. (Nincs a többes számnak jele, a mennyiséget számnévvel jelezzük.)

d. Ha nem cselekvést fejez ki a mondat állítmánya, akkor a *náy* terminus szerepel a mondatban.

e. A jelzős szó szerkezetekben a melléknév követi a főnevet, nem fordítva (ahogy a magyar fordításokban).

Ez is remek megfigyelés! Több olyan nyelv is van, ahol a főnevek elé úgynevezett osztályozóknak kell kerülni (classifiers), amelyeket annak függvényében választunk ki, hogy a főnév milyen jelentésoztályba tartozik. Ezek közül a klasszifikálók közül vannak nagyon szűk és nagyon tág jelentésűek. Pl. a *cuôn* csak 'könyv' jelentésű szavakkal (könyv, szótár stb.) állhat együtt a vietnámban. A *cái* viszont egy nagyon tág használatú osztályozó, ezért nagyon gyakori: mindenféle élettelen tárggyal, dologgal lehet együtt használni. (Persze a feladat megoldásához ezt nem kellett tudni, hogy mi a *cái* funkciója, elég volt megfigyelni, hogy hol kell kötelezően megjelennie.)

:) Ez erre az adatsorra történetesen igaz (azzal a megszorítással, hogy „vagy ha nincs is mondat, lásd 4–a”).

A *náy* valójában egy mutató névmás ('ez'), ahogy a 3. mondatbeli *kia* is (az a távolra mutató megfelelője, ami itt mondatbeli pozíciójánál fogva nem 'az', hanem 'azt'-ként fordítható). A feladat megoldásához azonban egyiknek a jelentését sem kellett feltétlenül megfejteni.